

Ekteskapstragedien på Mære Herregård i 1696

Adelsdamen Anne Kristine Orning forgiftet sin mann og unndro seg straffen ved en dramatisk flukt.- Og fogden - som drev etterforskningen mot henne, ble selv arrestert på grunn av hennes hjelpers intrigespill.

Det er ganske rart at ikke noen av våre forfattere har kastet seg over det stoffet som ligger i giftmordsaken fra Mære herregård i Sparbu i slutten av 1600-tallet. Her finner man alle de ingredienser som skal til for å skape dramatiske effekter, hat og kjærlighet i et adelig miljø, intriger og utilbørlig proteksjon, en spennende flukt og forfølgelse av uskyldige. Saken vakte i sin tid oppmerksomhet langt utenfor Norges grenser, og i lange tider undret folk seg over hvor det var blitt av affærens hovedperson, adelsdamen Anne Kristine Orning, og hvem det kunne være som hadde hjulpet henne til å undra seg straffen.

Og det var ikke småtteri til straff som ventet henne. Etter at hun var flyktet, ble det kunngjort følgende dom, avsagt av overhoffretten 11. januar 1698:

"Anne Kristine Orning, som med forgift efter engen aapenbare bekiendelse haver ombragt sin mand capitain Iwer Monsen oc det paa en gantske uediske viis, oc siden er aff sin arrest entwiget oc nu undkommen, bør, naar hun entreffes, kniber aff skarpretteren med gloende tænger udenfor det stæd hvor dette mord er begaaet, siden trende gange mellom giærningsstædet og retterstædet, allersidst paa retterstædet. Dernæst skal hennes høyre hånd lewendis afhuggis med en øxe, oc siden hovedet i lige maade med en øxe, hvorpaa legemet aff nattmandens folk skal skal henføies og legges paa steyle og howedet til lige med haanden fæstes paa en stage owen ower legemet, dette med rette, hendis howitlaad er Kongen hjemfalden"

Anne Kristine tilhørte den norske gren av den gamle adelssekt Orning. Hennes far var rittmester Mathias Eriksøn Orning, eier av storgårdene Eide og Mære i Sparbu i Trøndelag. Moren var Anne Margrethe Fredriksdtr. Budde. Hennes oldefar var den kjente generaladmiral Erik Otteson Orning. 16 år gammel ble Anne Kristine gift med dragonkaptein Iver Monsen, eller Mogensen, og hennes medgift var herregården Mære. Ekteskapet varte i 17 år, og endte med at hun drepte sin mann.

Anne Kristine har tydeligvis vært en lidenskapelig og temperamentsfull natur, og hun skal ha hatt mange kjærlighetseventyr. Et unnskyldende moment for hennes utroskap, vil en vel imidlertid kunne finne i at hun ble meget ulykkelig i sitt ekteskap. Vakker og charmerende som hun var, kunne hun nok ha fortjent en bedre livsledsager enn den fordrukne dragonkaptein, men etter tidens skikk, hadde hun vel ikke stort å si ved valget. Det var truffet av hennes foreldre, og på grunnlag av ting som ikke hadde noe med kjærlighet å gjøre.

Det har nok gått temmelig vilt for seg på Mære i Anne Kristines og dragonkapetins tid. Kapteinen skal ha vært en ganske godlynt mann når han var edru, men dette har formodentlig forekommet nokså sjelden. Under påvirkning

av alkohol, våknet hans krigerske instinkter, og han kunne bli fryktelig brutal. I det første forhøret på Sparbu prestegård, ble Anne Kristine spurt om årsaken til sine "onde tanker og paafølgende slemme gjerning", som det heter i dokumentene. Hun svarte at hun hadde levd i en stadig trette med sin mann, og at han hadde satt hennes gods overstyr.

Gjennom andre forklaringer kom fogden til det resultat at hun hadde

"ophidset" s

sin mann, og at hun var skyld i at han mistet sin stilling som kaptein.

Med kaptein Mogensen hadde Anne Kristine to barn, en sønn og en datter. Allerede tidlig i ekteskapet hadde hun innlatt seg i et forhold til den unge løytnant Jørgen Randulf, og flere år før hun drepte sin mann, fikk hun et barn med løytnanten. Da hun rømte etter drapet, var hun fruktsommelig, og det ble sagt at faren til det barnet hun ventet var Hans Ehm, sønn til sorenskriveren i Sparbu, som hun hadde stått i forhold til mens saken mot henne pågikk. Dette kan muligens gi en pekepinn om hvordan det gikk for seg at hun kunne iverksette sin flukt.

Anne Kristine hadde gjort flere forsøk på å ta sin mann av dage før det lyktes. Det første mordforsøket gjorde hun mens hun sto i forhold til løytnant Randulf og ventet barn med ham. Hun fortalte løytnanten om mordforsøket, og denne ble så fortvilet at han skjøt seg. Tragedien gjorde nok et voldsomt inntrykk på henne, og i flere år synes hun å ha levd i en helt apatisk tilstand. Men så stiftet hun nye elskovsforbindelser, og tanken på å rydde mannen av veien dukket opp i henne igjen. Hun gjorde flere reiser til Trondheim, hvor hun snakket med trollkyndige kvinner, som hun ville ha til å hjelpe seg. Og da hennes søster reiste nordover, ba Anne Kristine henne om å oppsøke en gammel lapp, som var kjent for sine trolldomskunster, for å få ham til å sette "gand" på mannen. Lappen gjorde nok sitt beste, men avstanden var vel for stor, eller hva det må kunne være, nok er det, den ulykkelige Anne Kristine ventet forgjeves på at "ganden" skulle virke på kapteinen.

Så reiste hun igjen til Trondheim, for å snakke med trollkonene, og av dem fikk hun det råd å bruke gift, siden alle magiske midler hadde prellt av på hennes seiglivet mann. Trollkonen våget ikke selv å skaffe henne giften, dertil var hun for kjent, men hun satte husfruen fra Mære i forbindelse med en mann, som gikk på apoteket og kjøpte revekakedråper til henne. Dette reiste hun hjem til Mære med, og blandet giften i smør og fiskesuppe, som hun ga mannen. Hennes unge datter og en kone som tjente på Mære var henne behjelpelig med det. Konen synes for øvrig å ha vært hennes intime fortrolige. Hun kjente til alle hennes kjærlighetseventyr og hennes planer om å drepe mannen. Hun hadde visstnok også vært henne behjelpelig med det første mordforsøket.

Kapteinen ble syk av fiskesuppen og smøret og måtte gå til sengs. Anne Kristine lå hos ham om natten. Og det heter i rettsdokumentene at hun var så vennlig mot ham, at han ikke fattet noen mistanke til henne. Om morgenen sendte kapteinen bud på presten, for å belage seg på å dø, og han fikk da alterens sakramente. Da presten var gått, så det ut som om kapteinen tik til å kvikne til igjen, og Anne Kristine ga ham da en ny dosis revekakedråpre, blandet i grøt. Ut på dagen døde han.....

Presten hadde funnet kapteinens plutselige sykdom og symptomene han hadde mistenkelig, så meget mer som han kjente til det dårlige forhold mellom

herskapsfolkene på Mære, og han varslet fogden.

Anne Kristine ble tatt til forhør, og hun kan ikke ha vært noen sterk kvinne likevel, for hun brøt sammen og tilsto mordet med det samme.

I sin fortvilelse ba hun fogden søke for henne om at hun måtte

"pardoneres og med livet frelses".

Men fogden, Johan Thorson fra Inderøy, kunne ikke gjøre annet enn å innberette saken for stiftamtmanden, Hans Kaas, og denne ga fogden ordre om å anholde og forvare Anne Kristine og hennes medskyldige.

Den 7. august 1696 ble det så satt rett på Mære gård, hvor Anne Kristine Orning, hennes 14 år gamle datter, Anne Margrethe, og konen som hadde vært henne behjelpelig med drapet, holdets i forvaring. I rettsmøtet gjentok Anne Kristine sin tilståelse for fogden, og erkjente seg skyldig. Men allerede natten mellom den 31. august og 1. september lyktes det henne å rømme fra Mære. Fogd Thorson og hans sønn var da ute på en embetsreise, og ansvaret for arrestantene på Mære var i fogdens fravær overlatt lensmannen. Han forklarte seg, og han sier i sin innberetning at han

"i fogdens absents havuer gjort sin største flid at commendere vaktene udi Inderøen præstegjæld til Mære gård, nemlig i fruens cammer tvende mand med fuld gewehr og til de andre tvende fanger i lige måde".

Under forhøret i anledning av flukten, ble det opplyst at Anne Kristine klokken to om natten hadde lurt seg ut gjennom et hull i taket, og var kommet ned ved hjelp av en stige. Hun var bare i nattøyet, men hun hadde på forhånd sørget for å få sitt tøy sendt til Trondheim. Det hadde ikke vært vanskelig for henne å skaffe seg hjelpere. Hun var enda ung, bare 33 år, og hun forstod nok å benytte seg av sine besnærende egenskaper. En mann ved navn Petter Tømmermand eller Timmermann som tidligere hadde vært betjent hos fogd Thorsons forgjenger, Rasmus Høgh, var blitt betrodd oppsynet med Mære gård, og boets midler etter mordet på kapteinen.

Han måtte innrømme at han hadde skjenket vaktene så fulle at de ikke var i stand til å holde øye med fangene. Og da Anne Kristine først var kommet sig ut av sitt fengsel, var hun i gode hender. Et vitne forklarte at han om natten i nærheten av gården hadde truffet en mann,

"høy og smal, i brun kiole og brunt geheng om lifet med kaarde og pistol i hans kiole tasche, som spurte ham tvende ganger hvorleders det stod til med fruene på Mære"

Hvem denne mannen var, ble ikke opplyst, og det kan ha sine gode grunner. Det ligger nær å tro at det var Anne Kristines siste elsker, sorenskriversønnen Hans Ehm, som vel nødig skulle kompromitteres.

Petter Timmermann måtte også innrømme at han hadde lovt to personer Ole Torrissen og Olle Andersen Helsing, tyve riksdaler for å transportere Anne Kristine bort. Disse to vitnene ga en dramatisk skildring av flukten. De skulle

innfinne seg for å hjelpe henne når de så lysene på gården bli slokt. Petter Timmermann hadde gitt dem to riksdaler til å kjøpe en båt for, og med den skulle de ro til Trolla utenfor Trondheim, hvor fem mann skulle møte opp, for å ta imot henne og føre henne videre. Men da de hadde fått henne ned fra taket, begynte en av de fulle vaktene inne i huset å skråle, og Anne Kristine besvimte av redsel. Torressen og Helsing bar henne inn i skogen ved gården Lille Birken, og la henne under en gran. En av dem gikk inn på gården å lånte en skinnfell, som de bredte over henne, og så gikk de sin vei, og hun ble liggende alene i skogen hele dagen. Om kvelden kom de to karene tilbake, men Anne Kristine var fremdeles så medtatt av angst og spenning, at det ikke kunne bli tale om å føre henne til Trolla foreløpig. Torrissen og Helsing gikk inn på Lille Birken, og fikk overtalt konen der, Kirstin, til å huse henne. Anne Kristine ble på Lille Birken til i begynnelsen av november. Under oppholdet der hadde hun stadig besøk av Petter Timmermann, og da han fant ut at hun var frisk nok, arrangerte han reisen til Trondheim for henne. Torrissen og Helsing skulle ta med seg seks tønner med salt i båten, og mellom salttønnene ble Anne Kristine plassert på en bolster om med en skinnfell over seg. Mære gård ligger innerst i Trondheimsfjorden, nesten oppe ved Steinkjer, og det var i den tiden en lang reise til Trondheim. Været var heller ikke det beste så sent på høsten. Torrissen og Helsing rodde derfor i seks netter før de kom fram. Om dagen holdt de seg formodentlig skjult med sin hemmelighetsfulle last. Bare en gang underveis søkte de husly for å varme seg. Kirstin fra Lille Birken var med på turen, da Anne Kristine ikke våget å reise alene med de to karene, som nok ikke var mors beste barn.

I det sjettede døgnet, ut på morgensiden, la båten ubemerket til i Bratøra, og Anne Kristine gikk i land. Kirstin forklarte at hun så henne gå utenfor bolverket bortover mot Sanden, og at hun dagen etter snakket med henne på loftet i et hus i byen, men hvem som eide huset eller hvor det var, kunne Kirstin ikke oppgi. Om Anne Kristine Ornings senere skjebne vites det ikke noe sikkert. Men det er nok rimelig at hennes videre reise var godt arrangert på forhånd. Ryktet ville vite at hun kom seg til Holland, som Trondheim den gang sti i livlig skipsfartsforbindelse med.

Anne Kristine gjorde ikke noe for å hjelpe sine to medskyldige og medfanger, datteren Anne Margrethe og den gamle konen til flukt. Rettsdokumentene nevner ikke noe om hvilken dom disse to fikk, men den ble sikkert ikke mild. Derimot redegjøres det omhyggelig for den straffeforfølgning som ble iverksatt mot dem som hadde hjulpet Anne Kristine til å flykte. Som hovedmann i rømmingsplanene, ble utpekt en kjent Trondheimsborger, Ebbe Carstensen, som var blitt angitt av Petter Timmermann etter at denne var blitt arrestert. Både Carstensen og de andre hjelperne ble dømt til strenge straffer, og deres eiendom ble konfiskert. Men dermed begynte et intrigespill, som skulle føre nye ulykker over folk som hadde hatt med Anne Kristine Ornings sak å gjøre.

Ebbe Carstensen hadde meget formående slekninger. Han var således inngiftet i den ansette Hornemann-familien i Trondheim. Medt under etterforskningen, som fogd Johan Thorson drev med stor iherdighet, ble fogden selv arrestert, beskylt for å ha hatt kjennskap til rømmingsplanene, og for å ha fjernet gods fra Mære gård. Fogden tok til gjenmæle i en skrivelse til stiftsamtmannen, hvori han antyder at der står krefter bak

"som vil hindre sagens rette opliussning efterdi jeg well fornam den ej rettelig blev forfulgt er, oc siden i høyeste maade worden ettertraget oc forfulgt, indtil

de mig nu saaledes udi Corps de Garde havuer faaet henkastet"

I andre skrivelser sier han direkte at der er Ebbe Carstensen og hans skyldfolk som har fått han arrestert. Og han beskylder stiftsamtskriveren Eric Madsen, sorenskriver Widt og stiftamtman Hans Kaas, for å intrigere mot han, slik at han blir holdt borte fra sitt embete. Noen av fogdens venners stilte kausjon for han, slik at han ble løslatt, men straks etter ble han igjen arrestert, angivelig fordi det skulle være noe kluss med den ene kausjonisten. Han hadde sittet arrestert i to år, da overhoffretten omsider, samtidig med dommen over Anne Kristine, avsa dom for at han skulle være fri for de anklager som hadde vært rettet mot han, mot at han avla ed på at han ikke hadde hatt noe kjennskap til planene for Anne Kristines rømming og at han ikke hadde bemektiget seg noe av godset på Mære. Men hans fiender fikk likevel has på ham til slutt. Det ble satt ut rykter om at fogdens regnskaper ikke var i orden, og dessverre for fogden viste dette seg å være riktig. For tredje gang ble han arrestert, og han ble ikke satt på frifot igjen før han hadde stilt sikkerhet for de pengene som manglet i hans kasse.

Ekteskapstragedien på Mære fikk også følger for andre av Anne Kristine Ornings forbindelser i Trondheim. Foruten datteren og tjenestekvinnen ble to andre tiltalt for medvirkning i drapet på kapteinen Iver Mogensen.

I dokumentene i saken mot Anne Kristine er disse to ikke navngitt, og det nevnes heller ikke noe om hvilken straff de fikk. Sannsynligheten taler dog for at det var trollkvinnen i Trondheim som hadde rådet henne til å bruke gift, og mannen som hadde kjøpt revekakedråper til henne.

Kanskje hadde kaptein Iver Mogensen vært en tyrann, og samtidens mektige menn så det som urimelig at Anne Kristine skulle straffes.

I alle fall så måtte hun ha hatt hjelp fra mektige venner som fikk henne ut fra Norge.

Jeg har noen tilleggsopplysninger, korreksjoner og spørsmål til den informasjonen som linken viser til.

Først informasjon hentet fra originalkilder:

I 1653 kjøpte Reinholt von Hofuen Mære gård av kongen. Skjøtet er undertegnet 'Friedrich', og Beata Elisabet Gorjæs von Gorgas bekrefter riktig kopi.

I 1664 overdrar Reinholt von Howen skjøtet til sin svoger Mathias Orning, hans kone og arvinger.

Mathias og hans kone Anne Margrette Fredriksdatter Budde har datteren Anne Kierstine Orning. Anne Kierstine oppgir selv Anne Margrette som sin mor i rettsaken mot henne i 1696 (tingprotokollen). Etter Anne Margrettes død, gifter Mathias seg med Beatha Elisabet von Gorgat (tingprotokollen 1693).

Med henne får han datteren Anne Margrette Orning (tingprotokollen 1696).

Anne Kierstine gifter seg med Iver Monsen fra Stadsbygden da hun er 16 år gammel.

I 1696 er hun gift på 17de året. Hun har to barn: Anne Margrette Iversdatter

og Brostrup Rimholt Iversen. Det er litt usikkert om begge disse er Iver Monsens barn.

Anne Kierstine er nemlig utro ca. 1686 med Jørgen Randulf.

Han tar livet sitt da dette blir oppdaget. I 1696 da hun 'endelig' klarer å forgifte sin mann slik at han dør, er hun gravid med Hans Henrik Ehm. Hun klarer imidlertid å flykte til Nederland.

Brostrup skjøter bort en eiendom i 1702, og er sannsynligvis født før 1686.

Brostrup får et barn med Gjertrud Olsdatter i 1703. Han har da vervet seg, og er bortreist.

Anne Margrethe har jeg sett som gift et sted, men husker ikke med hvem.

Det var imidlertid såpass tidlig at jeg også anså henne som datter av Iver.

Sissil Bruun Sørensen, Sandnes, 14.03.2004 00:39 (20)